

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ САМООРГАНІЗАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті визначено структуру сформованості культури самоорганізації майбутнього вчителя, запропоновано етапи, методи й технології її формування у процесі його професійної підготовки. На підставі науково-коректних критеріїв обґрунтовано рівні розвитку культури самоорганізації майбутнього вчителя.

Постановка проблеми. В умовах глобальних соціокультурних перетворень і формування нової концепції розвитку суспільства, особливо виявляє себе орієнтація на особистість, інтелект, культуру, науку. Згідно з новою освітньою парадигмою незалежно від спеціалізації і характеру роботи будь-який фахівець має володіти фундаментальними знаннями, професійними вміннями і навичками діяльності свого профілю, досвідом творчої і дослідницької діяльності з вирішення нових проблем, досвідом соціально-оцінювальної діяльності.

У зв'язку з цим однією з пріоритетних стратегій підвищення якості освіти у ВНЗ є створення необхідних і достатніх умов для виховання людини культури, важливим компонентом у характеристиці якої є висока культура наукового мислення, самопізнання, самоорганізації, самореалізації. Виховання культури самоорганізації вважаємо фундаментом вищезгаданих стратегій.

Вища школа відрізняється від середньої головним чином методикою навчальної роботи і ступенем самостійності тих, хто навчається. Викладач лише організовує пізнавальну діяльність студентів. Студент сам здійснює процес пізнання, тому для нього є дуже важливим наявність умінь вчитися, високий рівень культури самоорганізації. Вважаємо, що більшість складнощів у навчанні виникають саме тому, що не передбачено окреме навчання студентів аналізу й управлінню своїми діями. Така проблема є особливо гострою в підготовці майбутніх учителів, яким згодом доведеться організовувати процес навчання своїх учнів.

Аналіз наявних досліджень проблеми. Психолого-педагогічна наука розглядає самовиховання і здатність до самоосвіти як найважливішу, кінцеву умову реалізації виховного процесу, оскільки саме самовиховання є результатом виховних зусиль всіх соціальних інститутів держави: сім'ї, закладів освіти та ін. [1; 2].

Російські дослідники, наприклад С. Б. Єлканов [1], розглядають професійне становлення вчителя саме з погляду самовиховання, куди включає освоєння наступних дій: цілепокладання (вибір цілей професійної діяльності і постановка завдань); планування (вибір дій, що дозволяють досягти поставлених цілей і завдань); оволодіння засобами і способами самовиховання; самоконтроль (порівняння досягнутих результатів з очікуваними); корекцію (виникає у разі відхилення від намічених цілей).

Значна кількість психологічних і педагогічних робіт класиків дидактики і дослідників сфери сучасної освіти присвячена також проблемі розвитку умінь вчитися як засобу ефективного навчання [2]. Проте на практиці ідеї ефективного навчання й виховання не завжди повно реалізуються, оскільки педагоги часто недооцінюють можливості студентів в усвідомленні власного пізнавального досвіду і не володіють у належній мірі психолого-педагогічними основами управління їх навчальною діяльністю.

Невирішені аспекти проблеми. Для того, щоб розвивати в собі здібності до свідомої самоорганізації діяльності і самоврядування інтелектуальними, етичними і фізичними резервами, молодому вчителю важливо оволодіти культурними здібностями до самоосвіти і самовдосконалення отриманих знань і умінь, щоб адекватно управляти не тільки собою, а й дитячими, батьківськими, педагогічними колективами. Проте питання розвитку культури самоорганізації майбутнього вчителя під час його професійної підготовки ще не стало предметом детального дослідження в професійній педагогіці.

Мета статті – визначити структуру, критерії, етапи та рівні формування культури самоорганізації майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навчити студента ефективно вчитися надзвичайно важливо з багатьох причин, оскільки вміння вчитися:

– сприяє розвитку і самовдосконаленню особистості (саморозвитку і самоосвіті) через розвиток пізнавальної сфери студента;

– створює фундамент для оволодіння науковими знаннями високого рівня складності на всіх етапах навчання, що формує розвинений світогляд;

– приводить до швидких і якісних результатів навчання, а успіх, як відомо, породжує сам себе, створюючи стійку мотивацію до учіння впродовж всього життя;

– є майже єдиною можливістю студента засвоїти актуальні знання культури, встигаючи за постійним ускладненням і прискоренням науково-технічного прогресу, забезпечуючи затребуваність набутого досвіду в різних професійних сферах.

Тому, на наш погляд, навчання умінню вчитися, яке відносимо до компонентів культури самоорганізації, є центральною проблемою загальної і професійної освіти, вирішення якої дозволить створити умови для побудови особистісно орієнтованої професійної освіти, що враховує індивідуальні шляхи і способи пізнання світу з метою моделювання особистісної траєкторії розвитку й освіти.

Уміння вчитися тісно пов'язане з розвитком у студентів пізнавальних здібностей, формування яких, у свою чергу, приводить до певного рівня навченості (Н. А. Менчинська [2]). Дані структури пізнавального досвіду студентів можуть вибудовуватись усвідомлено або стихійно залежно від організації освітнього процесу. Головним засобом і одночасно умовою їх формування є рефлексія і особливим чином організоване учіння, що забезпечують управління навчальною діяльністю.

В основу професійної підготовки майбутніх учителів, насамперед, на нашу думку, мають бути покладені процеси розвитку їх "Я-концепції", ціннісно-сислового простору саморозвитку, самовиховання. При цьому вельми важливо перебороти традиційний авторитарний підхід до виховання як цілеспрямованого жорсткого управління процесом виховання студентів, особистісний потенціал яких мобілізувався на рівні ззовні заданого змісту виховання, норм і правил поведінки та спілкування.

Навчання аналізу перебігу навчальних дій викладачів і студентів дуже важливе, оскільки призводить до усвідомленості процесу учіння і можливості здійснювати корекцію його складу, процесу реалізації та результатів. Щоб це здійснити, необхідно навчитися виокремлювати й аналізувати спочатку цілісні підструктури діяльності, які забезпечують ефективність реалізації учіння. Такими самостійними комплексними динамічними й автономно цілісними структурами пізнавального досвіду є пізнавальні стратегії. Під пізнавальною стратегією ми розуміємо послідовність розумових операцій і зовнішніх дій, спрямованих на реалізацію результату в пізнавальній діяльності. Уміння виділяти індивідуальні пізнавальні стратегії є важливою педагогічною компетенцією викладачів.

Кожен студент має свою, не схожу на інших, індивідуальну стратегію. Склад дій і операцій, їх види, послідовність і особливості організації різні. Все це значною мірою визначає індивідуальний стиль навчальної діяльності та її успішність. Як правило, неуспішні студенти навіть не підозрюють про наявність певних ключових дій і необхідних умов їх реалізації. І якщо педагоги знають, як допомогти студентам визначити їх самостійно, істотно зміняться не лише результати, а й якість і швидкість навчання. За умови розвитку рефлексії пізнавальних стратегій зрештою розвиваються здібності до навчання загалом.

Майбутньому вчителю необхідно вміти знімати невпевненість у самому собі (засобами програмування дій і вчинків), контролювати свій емоційний стан (прийомами логіки, регулюванням дихання, відвертанням, фізичними вправами, сном тощо). Для цього він має володіти *засобами саморегуляції* своєї діяльності і поведінки: самонавіювання; самопереконання; самонаказ; самозаохочення (який я молодець!); самообілізація; самозаспокоєння; самокритика тощо.

Одним із важливих чинників розвитку культури самоорганізації студента вважаємо організацію його самостійної навчальної діяльності. Оскільки "самостійна робота студентів – це форма навчання, за якої студент засвоює необхідні знання, оволодіває вміннями й навичками, навчається плановірно, систематично працювати, мислити, формує свій стиль розумової діяльності" [3: 146], то її особливою перевагою є те, що вона вчить студента самому організувати свою діяльність. Тому можна зробити висновок, що самостійна робота є однією з ефективних форм формування в майбутніх учителів культури самоорганізації.

Самостійна робота студентів призначена не лише для оволодіння кожною дисципліною, а й для формування навичок самостійної діяльності загалом, у навчальній, науковій, професійній діяльності, здатності приймати на себе відповідальність, самостійно розв'язувати проблему, знаходити конструктивні рішення, вихід із кризової ситуації тощо. Значущість самостійної роботи виходить далеко за межі окремого предмету, в зв'язку з чим кафедри мають розробляти стратегію формування системи умінь і навичок самостійної роботи. При цьому варто виходити з рівня самостійності абітурієнтів і вимог до рівня самостійності випускників з тим, щоб за період навчання шуканий рівень був досягнутий.

Самостійна робота завершує завдання всіх видів навчальної роботи. Ніякі знання, не підкріплені самостійною діяльністю, не можуть стати справжнім надбанням людини. Крім того, самостійна робота має виховне значення: вона формує самостійність не лише як сукупність умінь і навичок, але і як рису вдачі, що відіграє істотну роль у структурі особистості сучасного фахівця. Тому в нашому ВНЗ, на кожному курсі ретельно відбирається матеріал для самостійної роботи студентів під керівництвом викладачів, складаються графіки самостійної роботи на семестр. Графіки стимулюють, організовують, примушують раціонально використовувати час. Робота систематично контролюється викладачами.

Основою самостійної роботи служить науково-теоретичний курс, комплекс отриманих студентами знань. Під час розподілу завдань студенти отримують інструкції щодо їх виконання, методичні вказівки, наочність, список необхідної літератури.

У ВНЗ використовуються різні види індивідуальної самостійної роботи – підготовка до лекцій, семінарів, лабораторних робіт, заліків, іспитів, виконання рефератів, завдань, курсових робіт і проектів, а на завершальному етапі – виконання дипломного проекту. Самостійна робота, як показали наші дослідження, ефективніша, якщо вона парна або в ній беруть участь три людини. Групова робота підсилює чинник мотивації і взаємної інтелектуальної активності, підвищує ефективність пізнавальної діяльності студентів завдяки взаємному контролю.

Участь партнера істотно перебудовує психологію студента. У разі індивідуальної підготовки студент суб'єктивно оцінює свою діяльність як повноцінну і завершену, але така оцінка може бути помилковою. У груповій індивідуальній роботі відбувається групова самоперевірка з подальшою корекцією викладача. Ця друга ланка самостійної навчальної діяльності забезпечує ефективність роботи загалом. За умови достатньо високого рівня самостійності студент сам може виконати індивідуальну частину роботи і демонструвати її партнерові-однокурсникові.

Самостійна робота, як показали наші дослідження, сприяє: поглибленню і розширенню знань; формуванню інтересу до пізнавальної діяльності; оволодінню прийомами процесу пізнання; розвитку пізнавальних здібностей.

Саме тому вона стає головним резервом підвищення ефективності підготовки фахівців і розвитку їхньої культури самоорганізації.

Критеріями культури самоорганізації майбутнього вчителя вважаємо такі: наявність системи узагальнених наукових понять; здібність до самомоделювання навчальної діяльності; здібність до систематизації та інтеграції наукових знань, методів пізнання; стійка ціннісна орієнтація на нарощування особистісного досвіду творчої, дослідницької діяльності; стійка потреба в підвищенні якості навчального й наукового пізнання, що забезпечує їх системний, цілісний розвиток; орієнтація на культуротворчий діалог; прояв толерантності в культуротворчому діалозі.

Культура самоорганізації забезпечує наступні освітньо-виховні функції: світоглядну, інтеграційну, евристичну, креативну, прогностичну.

На основі аналізу наукових досліджень щодо культури самоорганізації виокремлюємо такі рівні її розвитку в майбутнього вчителя:

– перший рівень – потреби в самовихованні ще не придбали конкретного змісту. Як правило, на цьому рівні професійне становлення здійснюється під впливом зовнішніх умов і об'єктивних вимог;

– другий рівень – цілепокладання стає конкретнішим. Студент ставить перед собою певні завдання щодо саморозвитку. Ці завдання найчастіше стосуються не особистості загалом, а окремих якостей і вмінь. Багато що як і раніше залежить від обставин;

– третій рівень – студент самостійно і всесторонньо аналізує та формулює цілі власного професійного розвитку, самостійно здійснює планування, намічає засоби і прийоми роботи над собою, проводить самоконтроль проміжних і кінцевих результатів, уточнення цілей і корекцію дій.

Динаміка суб'єктного саморозвитку і самовиховання студентів в умовах навчальної діяльності забезпечується за дотримання наступних етапів:

Перший етап – формування навичок самопізнання, розвиток рефлексій, емпатійних здібностей, навчання прийомам самовладання; актуалізація ціннісно-мотиваційної та потребнісної сфер пізнавальної, дослідницької діяльності; розвиток здатності студентів розглядати навчальну діяльність як життєво важливе і значуще явище, подію; пошук альтернативних способів самореалізації, саморозвитку, самовдосконалення в цій діяльності. На цьому етапі розвивається інтерес до свого внутрішнього світу і внутрішнього світу інших людей на основі рефлексії та емпатії.

Другий етап – оволодіння основами суб'єктної життєтворчості. На цьому етапі має бути створений певний "суб'єктний фон", що актуалізує рефлексію в оволодінні цінностями і сенсами навчальної діяльності, сприяє створенню індивідуальних проектів самореалізації, саморозвитку і самовиховання. Для цього необхідне створення ціннісно-сміслового суб'єктного поля.

Третій етап – актуалізуються здібності студентів до професійного самовизначення, формування майбутньої професійної наукової культури. Особливе значення надається "розвитку регулятивних механізмів" навчальної діяльності, поведінки, спілкування.

Четвертий етап – практична реалізація індивідуальних моделей самореалізації, саморозвитку й самовиховання в навчальній діяльності. На цьому етапі активно розвивається активна суб'єктна позиція в межах модельованої майбутньої професійної діяльності. Особлива увага приділяється актуалізації процесів самоактуалізації та самореалізації в створеному суб'єктно-смісловому полі, вдосконаленню регулятивів поведінки, спілкування, діяльності, самооцінки особистісних досягнень і їх динаміки.

У процесі багаторічних досліджень нами виокремлено найбільш ефективні педагогічні технології, що забезпечують саморозвиток і самовиховання студентів відповідно до викладених вище стратегій:

- технологія проблемно-пошукового навчання;
- особистісно-орієнтовані технології організації навчальної діяльності студентів;
- тренінги творчого саморозвитку, особистісного зростання, релаксації, аутотренінга;
- ігри-дослідження;
- суб'єктно-орієнтовані дослідницькі практикуми.

Наші дослідження показали, що ефективність виховання в студентів культури самоорганізації забезпечується реалізацією та інтеграцією особистісного, діяльнісного, культурологічного, аксіологічного, акмеологічного підходів. Це дозволяє створити єдиний виховний простір, що забезпечує гармонізацію процесів етичного, естетичного, інтелектуального, креативного та інших видів виховання і самовиховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : [навчальний посібник для магістрів і аспірантів] / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : ТОВ "Філ-студія", 2006. – 320 с.
2. Супрун М. О. Самовиховання і його значення у процесі розвитку особистості / М. О. Супрун, Д. М. Супрун // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2009. – Вип. 56. – 121 с.
3. Менчинская Н. А. Проблемы учения и умственного развития школьника : Избранные психологические труды / Н. А. Менчинская. – М. : Педагогика, 1989. – 260 с.
4. Забіяка І. Самостійна робота в системі професійної підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів / І. Забіяка // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко та ін. – Запоріжжя. – 2010. – Вип. 8 (61). – С. 144–149.
5. Елканов С. Б. Основы профессионального воспитания будущего учителя / С. Б. Елканов. – М. : Просвещение, 1989.

Матеріал надійшов до редакції 13.01. 2011 р.

Киливник А. М. Формирование культуры самоорганизации будущего учителя.

В статье определена структура сформированности культуры самоорганизации будущего учителя, предложены этапы, методы и технологии ее формирования в процессе его профессиональной подготовки. На основе научно-корректных критериев обоснованы уровни развития культуры самоорганизации будущего учителя.

Kylyvnyk A. M. Future Teachers' Self-Culture Formation.

The article determines the structure of future teacher's formed culture self-organization, offers the stages, methods and technologies of its formation in the process of the professional preparation. On the grounds of the scientific well-formed criteria the culture development levels of future teachers' self-organization are grounded.